

Toplumsal Hafızanın Oluşturulması: Kutü'l Amare Zaferi'nin Hatırlatılması

Kadir Burak TURGUT¹

Özet

Hafıza doğrudan yaşadığımız şeyleri ifade eder. Hatırlama ise sonradan elde edinilmiş tecrübelerle birlikte geçmişin yeniden ele alınmasıdır. Bireysel hafızalar, toplumsal hafızada yer alan önemli işaret noktalarının belirlenmesi ile oluşur. Kolektif hafıza sonradan öğrenilebilmektedir. Liderler, toplumsal hafızayı yönlendirmek adına, tarihin farklı dönemleri için farklı okumalar yapabilmektedir.

Günümüzde siyasi elit, sosyal medya, televizyon, internet, afiş gibi araçları kullanarak, toplumsal hafızanın düşüncelerini değiştirebilmektedir. Kolektif hatırlama konusunda ise liderlerin politikaları ve bir olayı hatırlatmaktaki söylemleri önemli bir yer tutmaktadır. Ayrıca anma ve törenler de toplumsal hafızayı belirli bir düzende tutmak için önem taşımaktadır. Vamik Volkan'a göre toplumsal hafızanın inşasında seçilmiş zaferler ve seçilmiş travmalar kullanılmaktadır. Bunlar, toplumu bir arada tutacak, birlikteliği sağlayacak bir etkinliği oluşturmayı sağlarlar.

Türkiye gibi göç havzasında bulunun bir yerde hatırlama daha zayıftır. Bu çalışmada toplumsal hafızayı yeniden canlandırmak için televizyonda, sosyal medyada, billboardlarda ve çeşitli yayın bölgelerinde halka duyurulan ve toplumsal bir hafıza inşaa etmeye yönelik bir tarihi olay olarak Kutü'l Amare Zaferi incelenecektir. Bu çerçevede, Kutü'l Amare'nin yeniden hatırlanması için yapılan faaliyetler ile literatür arasındaki ilişki sorgulanmıştır. Kutü'l Amare'nin Türk coğrafyasından uzak olmasına rağmen, ve olayın üzerinden yüz yıldan uzun bir süre geçmesine rağmen topluma hatırlatılmaya çalışıldığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kolektif hafıza, Kutü'l Amare, toplumsal hafıza

Abstract

Memory signifies things practiced directly by us. Remembering, on the other hand, implies recalling the past with post facto retained experiences. Individual memories are formed by determining significant touchstones inhabiting social memory. Leaders, in order to orientate social memory, can make different reading for different periods of history. Collective memory is a state acquainted post facto.

Nowadays, by exploiting the political elite, social media, television, internet, posters, thoughts of social memory can be altered. Within the concept of collective remembering discourses of leaders in general and particularly discourses they employ in invoking an incident holds a

¹ İstanbul Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler (Siyasal) Doktora Öğrencisi,
<https://orcid.org/0000-0003-1283-0899>.

crucial position. In addition, commemorations and rituals too possess a considerable importance in keeping social memory in order. According to Vamik Volkan, selected victories and selected traumas are used in the construction of social memory. They provide an activity that will keep the society together and provide unity.

In a place which immigration is higher remembering is more weaker. In this work, the Kutlu'l Amare Victory will be examined as a historical event to publicize the public memory in televisions, social media, billboards and various broadcasting regions to revitalize social memory. In this context, the relationship between the activities carried out for the re-remembering of Kutlu'l Amare and the literature was questioned. Although Kutlu'l Amare is far from the Turkish geography, it has been determined that collecting reminders have been attempted despite the fact that a hundred years have elapsed over the event.

Keywords: Collective memory, Kutlu'l Amare, social memory

1. Giriş

Hafıza doğrudan yaşadığımız Şeyleri ifade eder. Hatırlama ise sonradan elde edinilmiş tecrübelerle birlikte geçmişin hatırlanmasıdır. Bireysel hafızalar, toplumsal hafızada yer alan önemli işaret noktalarının belirlenmesi ile oluşur. Liderler, toplumsal hafızayı yönlendirmek adına, tarihin farklı dönemleri için farklı okumalar yapabilmektedir. Kolektif hafıza sonradan öğrenilen bir durumdur. Günümüzde siyasi elit, sosyal medya, televizyon, internet, afiş gibi araçları kullanarak, toplumsal hafızanın düşüncelerini değiştirebilmektedir. Kolektif hatırlama konusunda ise liderlerin söylemleri ve bir olayı hatırlatmaktaki söylemleri önemli bir yer tutmaktadır. Ayrıca anma ve törenler de toplumsal hafızayı belirli bir düzende tutmak için önem taşımaktadır. Türkiye gibi göç havzasında bulunun bir yerde hatırlama daha zayıftır. Bu çalışmada toplumsal hafızayı yeniden canlandırmak için televizyonda, sosyal medyada, billboardlarda ve çeşitli yayın bölgelerinde halka duyurulan ve toplumsal bir hafıza inşaa etmeye yönelik bir tarihi olay olarak Kutlu'l Amare Zaferi incelenecektir. Bu çerçevede, Kutlu'l Amare'nin yeniden hatırlanması için yapılan faaliyetler ile literatür arasındaki ilişki sorgulanmıştır. Kutlu'l Amare'nin Türk coğrafyasından uzak olmasına rağmen, ve olayın üzerinden yüz yıldan uzun bir süre geçmesine rağmen topluma hatırlatılmaya çalışıldığı tespit edilmiştir.

2. Liderlerin Toplumsal Hafızayı Oluşturmasındaki Rolü

Uygarlık hafıza üzerine kuruludur. Hafıza Őimdiki zaman ile geçmiş arasındaki temsil sorunun beklisidir (Riceour, 2012: 106). Liderler çeşitli anlatılarla hafızanın yönlendirilmesini yaparlar.

Toplumsal Hafızanın Oluşturulması: Kutü'l Amare Zaferi'nin Hatırlatılması

Liderler seçtikleri hikaye²leri anlatarak toplumun düşüncelerini değiştirebilirler. Liderler hikaye anlatırken doğal olarak eylemlerden bahsederler. Anlatı, eylemin kimin yaptığını söyler. Manipülasyona, hem unutma hem de hatırlatma stratejisi halini alan kurnazca bir stratejinin fırsat ve araçlarını sunan şey anlatının seçme işlevidir (Riceour, 2012: 104). Anlatının sunduğu manipülasyon kaynaklarının harekete geçtiği yer ideoloji³nin iktidarı, tahakkümü haklı çıkarma söylemine dönüştüğü yerdir. Tiranın bile baştan çıkarma ve tedirgin etme girişiminin sesi olacak bir retorikçiye, bir sofiste ihtiyacı vardır. Dayatılan anlatı (hikaye) bu iki yönlü işlemin aracı haline gelince gelir. Anlatı liderlerin meşruiyetinin sağlanmasını sağlar. Kuruluş, şan, şeref ve aşağılama anlatıları, gönüllere mutluluk veren ya da korkutan söylemleri içinde barındırır. Bu tarz dayatılan hafıza “izinli” bir tarih, resmi tarih, kamuca öğrenilmiş ve kutlanan tarih zırhını kuşanır (Riceour, 2012: 105). Öğretilmiş hafıza; zoraki ezber, ortak kimliği kuran olaylar sayılan ortak tarihteki kesitlerin hatırlanmasıyla sarmaş dolaştır (Riceour, 2012: 105). Anlatının kapanması demek topluluğun kimliğinin kapanması demektir. Öğretilen tarih, öğrenilmiş tarih, aynı zamanda kutlanan tarih. Zoraki ezberlere bir de uzlaşım salınmaları eklenir. Böylece hatırlama, ezberleme ve anma arasında bir ittifak kurulur (Riceour, 2012: 105). Tzvetan Todorov “The Abuses of Memory” adlı makalesinde anılan kurucu olaylara bağlı anma tönelerine yönelik soruşturma yapılmaktadır. Todorov’a göre hafızanın yönlendirilmesi, sanılanın aksine sadece totaliter rejimlerin işi değil, şan şeref delisi her yönetimin başvurduğu bir yoldur. Hafızanın koşulsuz övgüsü tehlikelidir. Gerçekleri görmekten bizi alıkoyabilir. Todorov, hafızanın çoşkunun ya da öfkenin kontrolüne verilemeyecek kadar önemli mesele olduğunu ifade etmektedir. Diğer taraftan baktığımızda geçmişteki bir olayda kurban olarak nitelendirilmek de en az övgü kadar tehlikelidir. Bu konum dünyanın geri kalanını borçlu duruma sokan, şaşırtıcı bir ayrıcalık doğurur⁴. Tarihinin bu konuya bakışı da hafızayı oluşturması bakımından önemlidir. Todorov’a göre “Geçmiş üzerinde her türlü çalışma gibi tarihinin çalışması da asla sadece olayları ortaya çıkarmak değil, aynı zamanda bunlardan bazılarını daha önemli ve anlamlı diye öne çıkarmak, daha sonra da aralarında ilişki kurmaktır. Geleceğim bu seçme ve yan yana getirme işini hakikat arayışı değil, ister istemez iyilik arayışı yönlendirir.”

Liderler zorunlu hafıza araçlarıyla hafızanın değiştirilmesinde söz sahibidirler. Liderlerin bir tarihi olayı anımsatması aslında unutturulmamasının da sağlanması anlamına gelmektedir.

Hafızanın iki temel önemli işlevi vardır. Adaleti tahsis etmek yani hakikatı ortaya koymak ve geçmişe olan borcu ödemek

Hafıza, kendinden başkasına anı yoluyla adaleti teslim etme ödevidir. Anı yoluyla hakikat ortaya çıkartılır. Şuan sahip olduklarımızın bir bölümünü bizden önce gelenlere borçluyuzdur. Hafıza ödevi artık var olmayan ama bir zamanlar var olmuş olduklarını söyleyeceğimiz başkalarına karşı borçlu olduğumuz duygusunu da barındırır (Riceour, 2012: 108). Borçlu olduğumuz bizden olmayanlar arasında da kurbanlara bir manevi öncelik verilir.

² Burada bahsedilen hikaye tarihsel bir gerçeklikten, benzetmeden veya kurgudan oluşabilir.

³ İdeoloji: Siyasal veya toplumsal bir öğretiyi oluşturan, bir hükümetin, bir partinin, bir grubun davranışlarına yön veren politik, hukuki, bilimsel, felsefi, dinî, moral, estetik düşünceler bütünü (TDK)

⁴ Ermenistan’ın kuruluşunun öncesinde ve sonrasında ele aldıkları Ermeni soykırımını iddialarını bu kapsamda değerlendirmek mümkündür.

Hafıza ödevi böyle meşrulaştırılırken, suistimallerin önüne geçilebilir mi? Bu soryu burada bırakıyorum bu konu başka bir çalışmanın konusunu oluşturabilir.

Pierre Nora'ya göre Bilimsel tarih; “Kendini ulusa ait olan bir kurum olarak şekillendirdiği için, işi bu hafıza geleneğinin düzeltilmesinden, zenginleştirilmesinden ibaretti; ancak ‘eleştirel’ olmak istese de, aslında sadece derinleşmeyi temsil ediyordu. Nihai amacı soyzinciri sayesinde kimlik kazanmaktan ibarettir⁵.”

Hafızanın ideolojikleştilmesini olanaklı kılan şey, anlatısal biçimlenim çalışmasının sunduğu değişiklik kaynaklarıdır. Unutuş stratejileri doğrudan bu biçimlenim çalışmasına kaydolur: Eksiltmeler yaparak, vurguların yerini değiştirerek, eylemleri ve aynı zamanda eylemi farklı şekilde biçimlendirerek, her zaman farklı anlatılar kurulabilir (Riceour, 2012: 491). Kişisel kimliğin kuruluşundan aidiyet bağlarımızı yapılandıran ortak kimliklere kadar bütün biçimlenim ve anlatısal kurgulama katmanları için en büyük tehlike, yolun sonunda, onaylı, dayatılan, kutlanan, anılan tarihi, kısacası resmi tarihi işletmek, devreye sokmaktır. Böylece üstün güçler bu olay örgüleme yolunu tutunca ve kanonik bir anlatıyı caydırma, baştan çıkarma, korkutma, yaltaklanma yoluyla dayattıklarında anlatı kayanağı tuzağa dönüşür (Riceour, 2012: 492).

Geniř gruplar, kimliklerini törensel anlamda doğrulayan, geçmişteki önemli olaylara yönelik “yıldönümü tepkileri” sırasında da simgeleri aşırı biçimde sergileme eğilimi göstermektedirler (Volkan, 2013: 143). Kültürün ve dinin onayladığı yıl dönümü tepkileri, kolektif ritüel olma nitelikleriyle, bireylerin güç koşullarla bařa çıkmasına yardımcı olmakla kalmayıp toplumun ortak kimliğine de desrek sağlarlar, kişileri bir araya getirir ve birbirlerine bağlarlar. Yıl dönümü tepkileriyle ilişkili bazı paylaşılmış ritüeller, politik olayları da içermekte ve böylelikle politik yönlendirme ve propaganda açasından bir ateşleyici rolünü de üstlenmeye aalık bir nitelik taşımaktadırlar Bu, bir grubun sečilmiř örselenmesine ait olan ritüeller için özellikle doğru olan bir şeydir, çünkü grup kimliğinin kumaşının bu ilmiğinin yeniden kontrol edilmesi ve buna yeniden yatırım yapılması “gerekmektedir” (Volkan, 2013: 146).

Geniř gruplardaki yıl dönümü tepkileri, bilinçli olaylardır. Kutlu olayın zamanı resmi olarak belirlenmiştir, tarihi belgelenmiştir, toplum ve yöneticiler onu anımsatmak üzere özenli seremoniler düzenlerler (Volkan, 2013: 148). Geçmiřte halk masalları, şarkılar, oyunlar gerçekte ya da anlatılarla karışmış zaferleş ve yenilgileri, hayatta olmayan, ölküleştirilmiş liderleri ve kahramanca başarıları görkemli bir şekilde sayıp dökerken günümüzde CNN, El-Cezire ve Internet, sečilmiř örselenmelere, sečilmiř zaferlere ve ölmüş kahramanlara ilişkin yıl dönümü tepkilerini dramatik bir şekilde yeniden canlandırmakta ve belgelemektedir (Volkan, 2013: 148). Politik liderler, çođu kez bu tür olaylar üzerine odaklanır ve bunları propaganda malzemesi olarak kullanırlar (Volkan, 2013: 149).

Grupları birbirinden ayrı tutmaya yarayan ritüeller, geniş grup gerilemesiyle sertleşmediği sürece, geniş grup kimliğini koruma ve zenginleştirme ve gruptaki saldırganlık gösterilerini kontrol altında tutma yolunda olumlu işlev görürler.

⁵ Pierra Nora, hafıza Mekanları, Anma Çağları Bölölümünden

Toplumsal Hafızanın Oluşturulması: Kutü'l Amare Zaferi'nin Hatırlatılması

Bir ulusun ya da geniş grubun savaş, politik sistemin çöküşü ya da sert bir devrimsel değişiklik gibi bir krizden çıkmasından sonra, yeniden kararlı hale gelme süreci kendini gösterir. Bu süreçte geniş grup içinde “biz kimiz?” sorusunu sorduğu bu yeniden değerlendirme ve tanımlama evresinde sıklıkla yeni bir ritüel tipi gelişir. Geniş grup da artık deri değiştiren bir yılan gibi, yararlı ya da uygun gözükmeyen, kimliğin gelişmesini ve yeniden hayat bulmasını tehdit eder ya da bunlara engel olur gibi gözükken bazı öğeleri – simgeleri, ideolojileri, liderleri ve hatta alt grupları ve komşuları- reddedecektir. Bu arınma ritüelleri, kimliği yeniden biçimlendirme, kaynaşmayı artırma ve üyeler arasında daha sağlam amaca uygun ve etkin bir aynılık duygusunu geliştirme çabalarını temsil etmektedir (Volkan, 2013: 162).

Önderlikten kaynaklanan politik etki, geniş grup gerilemesini ve geniş grup ritüellerinin gerçekleştirilmesini kamçılayacak ya da dizginleyecektir (Volkan, 2013: 164).

3. Kutü'l Amare'nin Toplumsal Hafızaya Hatırlatılması

“Unutmak ve hatırlamak” ifadesi, içinde bir süreci barındırmaktadır. Unutmak nihayetinde, yeni bir başlangıca gönderme yapmaktır (Özcan, 2017: 162). Tarihsel olay ve olguların unutulması ve hatırlanmasının nedenleri, siyasal ve toplumsal bir karşılık bulmasıyla ilgilidir. Tarihsel olay ve olguların unutulması ve hatırlatılmasının nedenleri, siyasal ve toplumsal bir karşılık bulmasıyla ilgilidir. Konjonktürel durum bu karşılığın yeniden canlandırılmasında etkili olur. Tarihsel olguya gönderme yapan zaferin devlet tarafından tanınmış bir kutlama etkinliğine dönüştürülmesi, ders kitapları girmesi ve gelecek kuşaklara aktarılma çabası ile birlikte daha da belirginleşir. Kutlamalar ve hatırlamalar daha çok kazanılmış ve sembolleşmiş zaferler üzerine kurgulanır. Siyasal iktidarın ideolojik kimliği ve bu kimliğe meşruiyet sağlayan tarih paradigması da bu tür hatırlama ve kutlama etkinliklerinin daha güçlü bir şekilde yapılmasına yardımcı olmaktadır. Kutlamalar ve hatırlamanın arka planı siyasal ve toplumsal sürecin dinamikleriyle açıklanabilir (Özcan, 2017: 164).

Tarihe dair bilgi ve algılarımızın oluşumunda popüler tarihçiliğin inkar edilemez bir yeri vardır. Özellikle hakkında ciddi araştırmaların yapılmadığı, akademik ilginin olmadığı konular, popüler tarihçiler vasıtasıyla işlenmektedir. Söz konusu olan Kutü'l Amare zaferi tarihsel olgulardan ziyade icade edilmiş söylemin hakim olması, bu konudaki akademik çalışma eksikliğinden kaynaklanan bir zaafıdır (Özcan, 2017: 168).

29 Nisan'ı “Kut Günü” veya “Kut Bayramı” olarak adlandıranların bu söylemi, bir zafer coşkusuna paralel şekilde ortaya çıkmıştır. Bu coşku, savunmayı savaşçılığının bir parçası haline getirmiş ordunun coşkusudur. Ama ele geçirildikten kısa bir süre sonra, Kut bölgesi, neredeyse bir daha hatırlanmanın göze alınmayacağı kadar Türk hakimiyetinden ve hafızasından çıkmıştır; İngiliz hakimiyetine girmesinden dolayı zaferin coşkusu kendiliğinden sönmüş olmalıdır (Özcan, 2017: 170). Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele dönemine ait zaferlerin anma ve kutlanması için gereken miras Cumhuriyet dönemine kalmış; anma ve kutlamalar, devrin ideolojisine uygun bir şekilde düzenlenmemiştir. Aslında bu zafer 1952

yılına kadar ‘‘Kut Bayramı’’ adı altında kutlanıyordu hatta ders kitaplarında bile okutuluyordu⁶ Özellikle Türkiye'nin NATO'ya dahil olması ve sonrasında konjonktür bu zaferin kutlanması için uygun olmamış olabilir zira Türkiye ekonomisi pek çok çalkantılı dönem geçirmiş ve krizler atlattırmıştır. Fakat bu zaferin yüzüncü yılında tekrar gündeme getirilmesi ve toplumsal hafızaya hatırlatılması ilginçtir. Bunun sebebi Vamik Volkan'nın tabiriyle ‘‘seçilmiş zaferi’’ ile toplumu birleştirmek ya da mmetilik anlayışıyla o bölgede yumuşak güç unsurlarını kullanarak, bölgedeki hakimiyeti arttırmak olabilir.

2016 yılında Cumhurbaşkanı Erdoğan Resmi Twitter adresinden ‘‘ Biz gerektiğinde tüm fertleriyle inancı, vatani, bayrağı, devleti uğruna savaşabilen, bunu göze alan bir milletiz. Bu millet, Malazgirt zaferinden Çanakkale destanına, tarihindeki gerçek kahramanlık hikayelerini hiçbir zaman unutmamıştır, unutmayacaktır. Bugün, milletimizin, ecdadımızın yazmış olduğu bir başka eşsiz destanın, Kt'l-Amare zaferinin 100. yıl dönümünü idrak ediyoruz. Kt'l-Amare, milletimizin tüm imkansızlıklara rağmen vatanına nasıl sahip çıktığını gösteren en önemli ve en açık örneklerden biridir. Yıllardır milletimizin hafızasından silinmeye çalışılan Kt'l-Amare zaferi, her zaman hatırlamamız gereken, unutulmayacak bir destandır. Bu zaferin kazanılmasında emeği geçen Süleyman Askeri, Ali İhsan Sabis Paşa, Nurettin Paşa ve Halil Paşa'yı rahmetle anıyorum. Kt'l-Amare zaferinin mimarı olan şehit ve gazilerimizi minnetle yd ediyor, kendilerine Allah'tan rahmet diliyorum.’’ ifadesini kullanmıştır. Ayrıca Zaferin 100. Yılında düzenlenen etkinlikte konuşan Erdoğan řu ifadeleri kullanmıştır: ‘‘Biz ne yapmışız, kendi tarihimizi gömmeye alışmışız. Kut'l Amare Zafere bunun en çarpıcı örneğidir. Bizim okullarda okutulan tarih kitaplarında Çanakkale Savaşı biraz işlenir. Ama bunun dışındaki olaylar görmezden gelinmiştir. Biz resmi tarihimizi yıllarca İngilizlerin istediği şekilde dzenlemişiz. Tarihimizi yeni nesillere anlatmakta eksikliğimiz olduğunu kabul ediyorum. Kültür alanında istediğimiz gelişmeyi maalesef sağlayamadık. şimdiki hkmet bu açığı kapatacaktır.’’ Erdoğan'nın bu ifadeleri seçilmiş bir zafer etrafında geniş grup kitlelerini yönlendirmek olarak yorumlansa da aşağıdaki fotoğraflarda kullanılan bayrak mmiilik ideolojisiyle alakalı olduğu düşünülebilir. Ayrıca etkinliklere Kut Valisi Malik Halef'in katılması ve törende 6. Ordu Sancağının Cumhurbaşkanı erdoğan'a verilmesi, o bölgedeki Türk etkisinin hala sürdüğü şeklinde yorumlanabilir.

4. Sonuç

Zaferlerin hatırlanması ve unutulması liderlerin, iktidar sahiplerinin kontrolünde toplumun bilinlendirmesiyle birlikte yaşanmaktadır. Kutü'l Amare zaferi örneğinde ise zaferden kısa bir süre sonra zaferin kazanıldığı topraklar Türk hakimiyetinden ve kontrolünden çıkmasına rağmen 1952 yılına kadar liderler tarafından bu zafer topluma hatırlatılmaya çalışılmıştır. Ancak NATO'ya giriş sonrasında liderlerin politik tercihleriyle bu zaferin hatırlatılması kesilmiş başka bir ifadeyle unutturulmuştur. Zaferin yüzüncü yılında ise Türkiye'nin toprakların kontrolünde etkisi olamamasına, hatta zaferin yaşandığı bölgenin yüzlerce

⁶ <http://www.milliyet.com.tr/gundem/kut-ul-amare-nedir-kut-ul-amarede-neler-oldu-2646319>, erişim tarihi 13.11.2019

Toplumsal Hafızanın Oluşturulması: Kutü'l Amare Zaferi'nin Hatırlatılması

kilometre uzaklıkta olmasına rağmen liderler yani siyasi iktidar tarafından hatırlatılmıştır. Bu zaferin topluma tekrar hatırlatılmasının iki sebebi olabilir:

1. Vamik Volkan'ın ifadesiyle "Seçilmiş Zaferler" in sayısını arttırmak ve toplumu bir arada tutacak, birlikteliği sağlayacak bir etkinliği oluşturmak. Toplumun tüm kesimlerini kucaklayacak bir zaferle, kuvvetli Osmanlı geçmişine vurgu yapmak.
2. Ümmetçilik ideolojisiyle o topraklarında Türk etki alanı içinde olduğunu göstermek ve Ümmete açık bir mesaj göndermek.

Bu amaçların ikisinin birden gerçekleştirilmesi amaçlanmış da olabilir. Amaç ne olursa olsun burada önemli olan nokta basın yayın, internet gibi araçlarla liderlerin toplumu yönlendirebilmeleridir. Çalışmamızda amaçlanan bunun ortaya konmasıdır. Son dönemde Kutu'l Amare ile ilgili düzenlenen etkinliklerin sayısının artmasının liderlerin söylemlerinden ve liderler tarafından düzenlenen organizasyonların çok büyük etkisi vardır. Ayrıca İktidar, ilköğretim müfredatına Kutu'l Amare zaferini eklemiştir. Bundan sonra her yıl 29 Nisan tarihinden Kutu'l Amare Zaferi kutlanacaktır. Böylelikle toplumsal bilinç daha küçük yaşta hafızaya kaydedilecektir.

Kaynakça

D. Volkan, Vamik: **Körü Körüne İnanç: kriz ve terör dönemlerinde geniş gruplar ve liderleri**, Okuyan Us Yayın, İstanbul, 2013.

H. Neşe Özgen, **Van-Özalp ve 33 Kurşun Olayı: Toplumsal Hafızanın Hatırlama ve Unutma Biçimleri**, Tüstav, 2003.

Hobsbawn, Eric: **Geleneğin İcadı**, (Türkçesi: Mehmet Murat Şahin), Agora Kitaplığı, İstanbul, 2006.

Leyla Neyzi (der.), **Nasıl Hatırlıyoruz?: Türkiye'de Bellek Çalışmaları**, İş Bankası yayınları, İstanbul, 2011.

Milliyet Gündem Haberleri, <http://www.milliyet.com.tr/gundem/kut-ul-amare-nedir-kut-ul-amarede-neler-oldu-2646319>, erişim tarihi 13.11.2019

Nora, Pierre, **Hafıza Mekanları**, (Çevirmen: Mehmet Emin Özcan),a Dost Kitapevi, İstanbul, 2006.

Özcan, Ahmet, Kutü'l Amare Zaferini Tarihe Yazamak (Kitap Bölümü), **Kütü'l Amare Olaylar, Hatıralar, Raporlar 1916**, (Hazırlayanlar: Mehmet Yaşar Ertaş, Hacer Kılıçarslan), Kronik Kitap, İstanbul, 2017

Özyürek, Esra: **Türkiye'nin Toplumsal Hafızası**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

Ricoeur, Paul: **Hafıza, tarih ve unutuş** (çev. M. Emin Özcan), Metis Yayınları, İstanbul, 2012.